

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

УДК 372.8.811'27'42

К.Г. ГАЛУСТОВА

Запорізький національний університет

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА ОСНОВІ ЛІНГВОСМИСЛОВОГО АНАЛІЗУ ІНШОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Статтю присвячено дослідженню питання про доцільність залучення художнього тексту до курсу навчання іноземної мови. Визначено головний психолінгвістичний аспект процесу читання, розглянуто природу розуміння письмового повідомлення як визначної складової рецептивного мовленнєвого акту. Автором висвітлено навчальний потенціал художніх текстів для формування іншомовної компетенції учнів, наведено закономірності, фактори та складові лінгвосемантичного аналізу.

Ключові слова: читання, смислове сприйняття, розуміння, лінгвосемантичний аналіз художнього тексту, занурення в художній текст.

Вступ. Питання про доцільність пріоритетного використання художніх текстів у рамках навчального курсу з іноземної мови досі залишається дискусійним. В рамках різних вітчизняних та зарубіжних лінгвістичних і методичних шкіл сформувалися різні погляди щодо залучення художнього тексту до процесу навчання мови.

Аналіз останніх досліджень. Так, існує досвід [9; 20; 17] широкого застосування художніх текстів з огляду на автентичність мовного матеріалу, у той час як деякі дослідники [1], навпаки, стверджують, що використання художніх текстів не сприяє формуванню необхідних мовних вмінь, оскільки, будучи написаними в різні історичні епохи, вони мають багато авторських особливостей, слідування яким далеко не завжди приводить до автентичності мови учня. Більшість зарубіжних лінгвістів (Gr. Trengove [18], R. Carter [10; 13], G. Widdowson [20], C.J. Brumfit [10; 11], M. Vincent [19], W.T. Littlewood [13], A. Maley, A. Duff [14], R. Pearce [15], H.W. Power [16] та ін.) не лише вказують на важливість залучення художніх текстів до навчання іноземної мови, але й підкреслюють необхідність створення інтегрованого курсу викладання мови та літератури (C.J. Brumfit, R. Carter, M.H. Short, Ch.N. Candlin [17], S.I. Burke [11]).

Метою цієї статті є обґрунтування доцільності використання художнього тексту при вивченні іноземної мови, розкриття його структурно-функціональних особливостей, навчального потенціалу шляхом лінгвосемантичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Вихідним етапом аналізу будь-якого тексту і, зокрема, художнього, є процес його читання. Одним з положень методики навчання іноземного читання підкреслюється обов'язковість відповідності навчання психофізіологічним механізмам цієї діяльності. З фізіологічної точки зору читання визначається як складна розумова діяльність аналітико-синтетичного характеру, що полягає в дешифруванні графічних символів і переробці їх у смислові одиниці [10, с. 275, 309].

Дослідниками в галузях психології та психолінгвістики неодноразово робилися спроби побудувати психолінгвістичну модель процесу читання. Незважаючи на існуючі розбіжності у всіх моделях, визначаються два процеси: сприйняття тексту та його розуміння, тоб-

то операції перцептивної та смислової обробки інформації. У зрілого читача ці процеси невіддільні один від одного. Одночасно зі сприйняттям відбувається осмислення змісту повідомлення (логічна розумова операція зі встановлення значень даних одиниць, їх співвіднесення зі значеннями інших одиниць, та зі смислом речення, абзацу, смислового відрізка, всього тексту, організація отриманої інформації, її оцінка тощо). Оскільки звичайним станом людини під час сприйняття мови є спрямованість свідомості на смисловий зміст повідомлення, розуміння прочитаного є головним компонентом читання як процесу комунікації. Звідси визначення поняття розуміння письмового повідомлення наближається до визначення поняття «читання» – це складна перцептивно-розумово-мнемічна діяльність, спрямована на актуалізацію смислу знакової форми повідомлення, процесуальний бік якої має аналітико-синтетичний характер [3, с. 19; 4, с. 163–164].

Перебіг процесу смислового сприйняття часто призводить до варіативності розуміння змісту тексту. Об'єктивна складова варіативності розуміння полягає у природі самого тексту як когнітивно-комунікативного феномену. Причину можливої багатозначності тексту становить семантична багатовалентність мовного знака. Проте полісемантичність художнього тексту знаходиться в рамках його інваріантного каркасу, за межами якого закінчується варіативність розуміння і починається читацька довольність.

За умов відсутності іншомовного оточення читання є одним з найефективніших шляхів здійснення безпосереднього контакту учнів з іноземною мовою. Без цього виду діяльності неможливе оволодіння мовою та її подальше використання, оскільки книга в багатьох випадках є чи не єдиним засобом закріплення і подальшого вдосконалення отриманих мовних знань та навичок. Читання як вид мовленнєвої діяльності, що базується на мовленнєвих механізмах і автоматизованих технічних навичках, сприяє кращому засвоєнню мовного та мовленнєвого матеріалу і розширенню знань з мови, що вивчається. Виходячи з цього, читання виробляє автоматизм у використанні мовних засобів та формує правильні мовленнєві стандарти. Позитивний вплив читання в оволодінні мовним матеріалом зумовлений природою тексту як систематизованого зразка функціонування мови. Читання надзвичайно збагачує вокабуляр учнів, закріплює пройдений матеріал, сприяє розширенню сфери його використання, формує почуття мови. В окремих випадках для засвоєння значення та норм використання нової лексичної одиниці чи граматичного явища необхідно встановити різноманітні зв'язки цієї одиниці з вивченими раніше в різних випадках її застосування. Якщо самі випадки багато в чому схожі при спілкуванні рідною та іноземною мовами, то мовні одиниці, їх сполучення, що використовуються при цьому, збігаються далеко не завжди, що становить одну з перешкод в оволодінні усним мовленням. Вона може збільшуватися через те, що семантика певних мовних одиниць також повністю не збігається у двох мовах. У випадках, коли значення лексичної одиниці актуалізується контекстом, включення її до різних смислових відрізків допомагає кращому її розумінню. Оскільки обсяг практики в умовах шкільного навчання виявляється недостатнім для забезпечення необхідної кількості контекстів, тексти для читання надають майже необмежені можливості регульованого багаторазового використання будь-якої мовної одиниці в найрізноманітніших за змістом ситуаціях, завдяки чому вона повторюється в різних контекстах. У результаті не тільки уточнюються її семантичні межі та норми використання, але й накопичується досвід її співвіднесення з різними ситуаціями спілкування, що є необхідною передумовою правильного застосування мовної одиниці в мовленні.

Зазначений вище вплив читання на розширення мовних знань учнів та підвищення якості усного мовлення становить специфіку цього виду мовленнєвої діяльності як такого, тобто роль суб'єкта в цьому процесі є пасивною. Активна діяльність з оволодіння мовним та мовленнєвим потенціалом художнього тексту полягає в побудові системи його лінгво-смислового аналізу. Визначення змісту навчання смислового аналізу потребує моделювання оптимального варіанта цього виду інтелектуальної діяльності з урахуванням специфіки процесу розуміння та своєрідності художнього тексту як його об'єкта.

Методика формування мовної компетенції на основі аналізу художнього тексту спирається на дослідження його предметного змісту. Навчання організовується як проблемне, спрямоване на вирішення і розгляд ідейно-змістових завдань, що пропонуються текстом, разом з вивченням мовних засобів їх вираження. Така синхронність сприяє повному зану-

ренню в іншомовний художній текст, актуалізуючи як план змісту, так і план вираження, що забезпечує глибокий і точний аналіз, оволодіння мовним матеріалом, як свідомо, так і мимовільно, в останньому випадку завдяки завданням з розгляду концептуальних питань художнього тексту. Занурення в екстралінгвістичний зміст сприяє безпосередньому засвоєнню мовних засобів, які є тут інструментом комунікації. Ця методика передбачає кооперативне навчання з акцентом на спільній роботі учнів, забезпечуючи більшу інтенсивність практики у використанні мови.

Найкращих результатів у процесі формування мовної компетенції учнів на основі читання художніх текстів можна досягти, поєднуючи внутрішні можливості тексту з різними зовнішніми регуляторами цієї діяльності. Оскільки об'єктом смислового сприйняття є художній текст, до першочергових факторів, які безпосередньо організують сам процес читання, належать сутність феномену тексту та його структура. У широкому значенні текстом вважається будь-яке повідомлення, що має свого автора та адресата, передається за допомогою певного матеріального субстрата, впорядкованого відповідно до норм однієї або декількох знакових систем [5, с. 80]. З точки зору дихотомії мови та мовлення, тобто розгляду мови в статичній й динамічній, парадигматичному і синтагматичному планах, текст не є рівнем мови. З іншого боку, деякі параметри тексту надають підстави для екстраполяції структури рівнів з осі парадигматики на вісь синтагматики. До таких параметрів перш за все належить виведення одиниць-конституентів, визначення категорій тексту, семантичний аспект, необхідний для аналізу будь-якого рівня. Виходячи з цього, текст розглядається як рівень мовлення, а не мови. Оскільки мовлення також є системою, і навіть спонтанність його породження не виходить за межі мовної системи, текст, як свідомо організований результат процесу породження мовлення, підпорядковується певним для нього закономірностям організації. Таким чином, базуючись на необхідності аналізу тексту з позицій рівневої класифікації, необхідно перш за все визначити його конституенти, змістові й формальні категорії, розкрити їх взаємозв'язок, що забезпечує акт комунікації в реалізації його комунікативної настанови.

Інформативна структура художнього тексту передбачає виділення трьох видів інформації, які взаємозумовлюють один одного: предметну, підтекстову та концептуальну (ідейно-смыслову) [6, с. 27]. Предметна інформація містить повідомлення про факти, події, процеси, що відбуваються в навколишній дійсності, реальній чи вигаданій. Предметна інформація є експліцитною за своєю природою, тобто завжди вираженою вербально. Мовні одиниці предметної інформації зазвичай використовуються в їх прямих, предметно-логічних словникових значеннях. Підтекстова інформація є прихованою і виводиться з предметної завдяки здатності мовних одиниць породжувати асоціативні і конотативні значення, а також завдяки здатності речень всередині надфразної єдності прирошувати смисли. Підтекстова інформація є факультативною, але за наявності вона разом з предметною утворює своєрідний текстовий контрапункт. Основою підтекстової інформації є здатність суб'єкта до паралельного сприйняття дійсності одразу в кількох площинах, у цьому випадку до сприйняття двох різних, не пов'язаних на першій погляд, повідомлень одночасно. Така здатність особливо виявляється під час читання художніх текстів та значною мірою визначає сутність їх естетичного сприйняття, розкриваючи зміст мовних засобів.

Унаслідок наявності в художньому тексті різноманітних зв'язків між різними значеннями мовних одиниць, їх взаємонаближення у процесі тлумачення читач час від часу стикається з певними перешкодами, які ускладнюють розуміння. На основі вихідних мовних знаків у художньому тексті конструюються знаки другої, похідної від першої даності, системи – іконічний знак, індекс, символ, які становлять рівень вторинної номінації, семіотики, що породжує приховані підтекстові смисли. Мовні одиниці не є безпосередніми носіями підтекстової інформації художнього тексту як імпліцитної категорії, а виражають її завдяки потенційній можливості кожного мовного елемента будь-якого рівня знаходити нові смисли лише в певній комбінації, поєднувальності мовних засобів вираження предметної інформації. Виходячи з цього, підтекст є результатом специфічної реалізації мовного знака в художньому тексті, який, підпорядковуючись певним принципам функціонування (системність, функціональна єдиноспрямованість, концентрація тощо), актуалізує свою вторинну функцію. Отже, одним з релевантних, вирішальних факторів, які визначають істинний

смысл відповідної мовної форми, є лінгвістичний контекст як структурний елемент тексту, як сукупність заданих мовних умов, як основа формування, реалізації та розвитку системного значення слова. Лінгвістичний контекст є вербальним стимулом для пошуку прихованого, підтекстового смислу, формування певної семантичної гіпотези концептуального плану. Оскільки мова художнього твору є системою різних кодів, для зняття можливої полісемії або омонімії, отриманих шляхом декодування слів, читач використовує правило контекстологічного алгоритму, який поєднується і взаємодіє із синтаксичним, внаслідок чого відбувається моносемантизація певної мовної одиниці. Тому автор художнього тексту намагається так організувати контекст, щоб зробити асоціації адресата спрямованими, надати в стимулі обмеження, додаткові уточнюючі елементи, звузити або розширити зону асоціативного пошуку, спрямувати його на більш глибокий рівень, відсікаючи час від часу звичні асоціативні зв'язки, що знаходяться на «поверхні» пам'яті і тому є більш стандартними.

Концептуальна інформація повідомляє читачу індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, зображеними засобами предметної інформації, їх причинно-наслідковими зв'язками, значущістю у різних середовищах життя народу, включаючи відносини між окремими індивідуумами, їх складну психологічну та естетико-пізнавальну взаємодію. Така інформація вилучається з усього твору і є творчим переосмисленням зазначених фактів, подій, процесів, які відбуваються в суспільстві та зображуються автором у створеному ним художньому світі, який приблизно відображає об'єктивну дійсність в її реальному втіленні. Концептуальна інформація не завжди подана виразно: вона надає можливість різних тлумачень, що отримало назву «комбінаторних нарощувань смислу» або «семантичних нарощувань» чи «додаткового смислу». Ці нарощування є додатковими відтінками в значенні слова, які виникають в умовах художнього контексту, створюючи тим самим умови для багаторусної інтерпретації мовних одиниць художнього тексту. Функціонування тексту в системі суспільної комунікації ведуть до збагачення його змісту, зростання смислової місткості. «Смислові явища можуть існувати в прихованому вигляді, потенційно і розкриватися тільки в сприятливих для цього розкриття смислових культурних контекстах наступних епох» [2, с. 332].

Смысл, який виявляється читачем у тексті, але який невідомий його автору, з самого початку був закладений у ньому, існуючи в потенційній формі, що актуалізується тільки в новій предметній ситуації. Художній текст характеризується властивістю тільки йому потенційними якостями, здатними актуалізуватися залежно від певної суспільно-історичної чи індивідуальної манери читання. «Кожен справжній витвір мистецтва є потенційно багатоліким та здатен виблискувати різними гранями в різному освітленні епох» [8, с. 73]. Додатковий смысл тексту, який забезпечує варіативність його розуміння, зумовлений матеріальними особливостями тексту, які об'єктивуються в актах суспільної комунікації. Художній текст є чи не єдиним серед продуктів інших мовних стилів, в якому наявні такі структурні властивості, які з боку автора є незапланованими. Згодом вони можуть бути естетично осмислені як спеціальний художній прийом, який свідомо застосовується задля досягнення окреслених смислових ефектів. Художньо-смыслові мотиви, що породжуються у свідомості реципієнта, є потенційними смыслами художнього тексту, оскільки причиною їх актуалізації є вичитування їх з тексту, незважаючи на те, що автор не розраховував на таке розуміння свого твору. Включаючись у більш широкий, порівняно з авторським, контекст, текст починає незалежне функціонування.

У загальній системі культури текст виконує дві основні функції: адекватну передачу значень та породження нових смислів. Реалізація другої функції потребує складної структурної організації тексту, що характеризує тексти художніх творів, які мають, як мінімум, два семантично автономних субтекстових утворення та семіотичну метаструктуру, яка їх поєднує. Фундаментальною властивістю цього механізму є здатність кожної з його частин функціонувати самостійно, але при розгляді в іншому аспекті створювати нерозчленовану єдність. Прояв нових смислових компонентів зумовлений синтезом внутрішнього смислу тексту і того, який привноситься ззовні, з оточуючого контексту або окремих його елементів. Незважаючи на те, що автор, відповідно до власної комунікативної настанови, здійснює відбір матеріалу, з якого послідовно будує все більш складні смислові єдності аж до повного втілення своєї ідеї в інтерсуб'єктній знаковій формі, оскільки механізми внутрішньотек-

стового зв'язку, що використовуються, також можуть бути підпорядковані його контролю, у створенні смислу цілого тексту беруть участь такі фактори, які лише незначною мірою можуть бути враховані автором та ще меншою – контролюватися ним. На відміну від підтексту прирощування смислу є спонтанним. Воно виникає в процесі реалізації лексичних, синтаксичних, композиційних особливостей понадфразової єдності, у той час як підтекст співіснує з вербальним вираженням і супроводжує його, будучи запланованим автором тексту. Текст художнього твору не є ізольованою монадою, у своєму соціальному бутті він безліччю зв'язків поєднаний з оточуючим його світом смислів, значень, носіями яких є як предметні ситуації, так і дії людей. При цьому незалежне від автора функціонування включених ним механізмів розуміння не виходить за межі інваріантної смислової структури тексту та не перетворює додатковий смисл в суб'єктивне сприйняття читача, оскільки адекватне розуміння передбачає реставрацію першопочаткового смислу та сприйняття тексту виключно в межах першопочаткового контексту.

Таким чином, аналіз тексту, якщо він здійснюється на правильній лінгводидактичній основі та має інформативно-цільовий характер, сприяє поглибленню розуміння матеріалу та свідомому оволодінню іноземною мовою, розвиває загальний філологічний кругозір і філологічне мислення учнів, активізує їх мовленнєво-розумову і пізнавальну діяльність. Цілеспрямоване спостереження над мовним оформленням та структурною організацією тексту, комунікативно-спрямований його аналіз сприяє інтенсифікації процесу навчання читання та вдосконаленню усного мовлення на основі прочитаного, закріпленню і систематизації мовного матеріалу, ідіоматизації усного мовлення на основі читання.

Висновки. З огляду на можливість багатоаспектного застосування художнього тексту в курсі навчання іноземної мови перспективи майбутніх досліджень вбачаються у подальшому вивченні його природи та навчальних можливостей, створенні нових методик роботи з художнім текстом для формування іншомовної компетенції учнів.

Список використаної літератури

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. – М.: Наука, 1957. – 295 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бородина В.А. Читательская деятельность: теоретический аспект / В.А. Бородина // Психология чтения и проблемы типологии читателей. – Л., 1984. – С. 6–28.
4. Брудный А.А. Понимание как компонент психологии чтения / А.А. Брудный // Проблемы социологии и психологии чтения. – М., 1975. – С. 162–172.
5. Васильев С.А. Синтез смысла при создании и понимании текста / С.А. Васильев. – К.: Наукова думка, 1988. – 240 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 137 с.
7. Лихачев Д.С. Принцип историзма в изучении литературы / Д.С. Лихачев // Общественные науки. – 1981. – № 6. – С. 69–80.
8. Огнева Е.А. Когнитивно-сопоставительное моделирование концептосферы художественного текста (на материале перевода русской прозы на французский и английский языки): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Е.А. Огнева. – Белгород, 2009. – 345 с.
9. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / наук. ред. А.Д. Климентенко, А.А. Миролубова. – М.: Педагогика, 1981. – 455 с.
10. Literature and Language Teaching / [ed. by Christopher Brumfit, Ronald Carter]. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 289 p.
11. Burke S.I. Is Literature Language? Or Is Language Literature / S.I. Burke, C.J. Brumfit // Literature and Language Teaching. – Oxford, 1997. – P. 171–176.
12. Carter R.A. Literary Text and Language Study / Ronald Carter, Deirdre Burton. – London: Edward Arnold, 1982. – 115 p.
13. Littlewood W.T. Literary and informational text in language teaching / W.T. Littlewood. – London: Longman, 1976. – 171 p.

14. Maley A. Drama Techniques in Language Learning / A. Maley, A. Duff. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – 220, [2] p.
15. Pearse R. Literary Texts. Discourse Analysis / R. Pearse. – Birmingham: University of Birmingham, 1977. – 305 p.
16. Power H.W. Literature for language students: the question of value and valuable questions / H.W. Power. – London: Longman, 1981. – 91 p.
17. Short M.H. Teaching Study Skills for English Literature // Literature and Language Teaching / Michael H. Short, Christopher Candlin. – Oxford, 1987. – P. 89–109.
18. Trengove G. What's Robert Graves Playing at? // Literature and Language Teaching / Graham Trengove. – Oxford, 1997. – P. 60–69.
19. Vincent M. Simple Text and Reading Text // Literature and Language Teaching / Monica Vincent, Ronald Carter. – Oxford, 1997. – P. 208–222.
20. Widdowson H.G. Talking shop: Literature and ELT / H.G. Widdowson // ELT Journal. – 1983. – № 37/1. – P. 30–36.

Статья посвящена исследованию вопроса о целесообразности использования художественного текста в курсе обучения иностранному языку. Определены главные психолингвистические компоненты процесса чтения, рассмотрена природа понимания письменного сообщения как основной единицы рецептивного речевого акта. Автором показан обучающий потенциал художественных текстов для формирования иноязычной компетенции учащихся, приведены закономерности, факторы и составляющие лингвосмыслового анализа.

Ключевые слова: чтение, смысловое восприятие, понимание, лингвосмысловой анализ художественного текста, погружение в художественный текст.

The article deals with the investigation of the problem of integration of literary text into foreign language curriculum. The main psycholinguistic nature of understanding of a piece of written communication as a determinant constituent of the receptive communicative act is examined. The author reveals the potential of literary texts for advancing the language competence of pupils, gives regularities, factors and constituents of the notional linguistic analysis.

Key words: reading, perception of meaning, understanding, notional linguistic analysis of literary text, immersion into literary text.

Надійшло до редакції 8.02.2011.